

хисобланади. Унинг «Омонгелди», «Ерназар бий», «Ойдос бобо», «Шажара», «Хоразм» сингари асарлари бунинг якқол исботи. Бу асарларида Бердак XVIII-XIX асрларда қорақалпоқ халқи ҳаётида юз берган тарихий воқеалар орқали халқнинг озодлик, мустақиллик, озод ва обод ҳаёт ечириш, мустақил халқ, давлат, миллат бўлиб яшаш учун олиб борган кўп асрлик курашлари билан орзу-армонлари кенг ёритилган. Бу томондан Бердак қорақалпоқларининг биринчи тарихчиси деб аталади. Бердакнинг тарихий-насрий асарларини тадқиқ этишининг афзаллик томонлари билан бир каторда Бердакнинг шундай асарларининг мустақилликкача ўрганилишига обзор берилган. Айниқса, XX асрнинг 60-80-йилларидаги Бердакшунослик илми мисолида Бердакнинг «Шажара» достонининг бошқача талқин этилиши ва Бердакнинг тарихий-эпик асарлари тадқиқоти бўйича қилиниши лозим бўлган ишлар белгилаб берилган, шу билан бирга муаммоларнинг ўрганилиши зарурлиги очиқ берилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию историко-эпических произведений одного из самых великих представителей классической каракалпакской литературы 19 века, талантливого каракалпакского поэта Бердаха. Поэт Бердах - мастер не только лирических произведений, но и талантливый создатель крупных эпических произведений. Доказательством этого являются такие произведения Бердаха как «Амангельди», «Ерназар бий», «Айдос баба», «Родословная», «Хорезм». В этих произведениях Бердаха через крупные исторические события, произошедшие в истории каракалпакского народа в древнейшие времена, в частности, через исторические события XVIII-XIX веков на пути в борьбе за независимость, свободу, мечты и чаяния народа о нации, государстве были широко изображены в исторической и художественной форме. С этой точки зрения Бердах является первым каракалпакским историком. В статье рассматривается предпочтение изучения историко-эпических произведений Бердаха, вместе с тем конкретно анализируются этапы изучения эпических произведений Бердаха до независимости. Особое внимание обращается на историю изучения эпоса Бердаха «Родословная» в Бердаховедении 60-80-х годов XX века и точно определены задачи изучения историко-эпических произведений Бердаха, также всесторонне доказана необходимость исследования данной проблемы.

SUMMARY

The article is devoted to the study of historical-epic works of one of the greatest representatives of Karakalpak classic literature of the XIX century - a poet Berdakh. The poet Berdakh is considered to be a master of not only lyrical works, but also a talented creator of large epic works. Such works of the poet as "Amangeldi", "Yernazar biy", "Aidos Baba", "Pedigree", "Khorezm", prove this fact. In these works of Berdakh major historical events that have taken place in the life of the Karakalpak people in ancient times and in the XVIII-XIX-th centuries on the way of struggle for freedom justice and independence, dreams and aspirations of the people. From this point of view, Berdakh is the first Karakalpak historian. In the article it is emphasized the importance of studying the historical and epic works of Berdakh, at the same time analyzing the stages of studying his epic works before the period of independence have been analyzed. Particular attention is paid to the history of the study of the epos of Berdakh "Genealogy" in the Berdakh study of the 60-80-ies of the twentieth century and the tasks of studying the historical and epic works of Berdakh are defined, the necessity to study this problem has also been comprehensively proved.

ТРАГЕДИЯ ЖАНРЫНДА СЮЖЕТ ХЭМ КОНФЛИКТ (К.Рахмановтың «Жаралы жүреклер» трагедиясы тийкарында)

Ф.К.Шержанова – ассистент оқытушы

Ташкент мамлекетлик аграр университети Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: трагедия, ғоя, жанр, драма, монолог, драматург, қахарман, образ, характер, репертуар, персонаж, театр.

Ключевые слова: трагедия, идея, жанр, драма, монолог, драматург, герой, образ, характер, репертуар, персонаж, театр.

Key words: tragedy, idea, genre, drama, monologue, dramatist, hero, image, character, repertoire, personage, theatre.

Драматургия әдебияттың үш түрінің бири. Ол көркем сөз өнери сыпатында әдебияттың басқа түрлері болған эпика хэм лирика менен тығыз байланыссы, бирақ оның өзине тән жанрлық қасиеттері бар. Сондықтан ол Аристотель заманынан берли әдебияттың бир түрі сыпатында есапланған хэм хәзирги дәуірлерге шекем өзінің жанрлық қасиеттерин сақлап келмекте.

Әдебиятта из қалдырған хәр бир драмалық шығарма драматургияның қәлиплесіуінде хэм раўажланыуында тийкаргы дерек болса, оның жанрлық қасиеттерин үйрениу ең әхмийетли мәселелердің бири.

Усы көзкарастан драма әдебий түр сыпатында жанрлық өзгешеликлері, өзінше қасиеттері, белгилері менен ажыралып турады. Әсиресе, трагедияны алып қарасақ, оның басқа жанрлардан өзгеше қасиеттері бар. Трагедиядағы бас қахарман өзін қоршаған жәмийетке ишки толғанысын көрсетеди, жақсылық ушын, уллы мақсетлер ушын гүресте қаза табады. Сюжет орны толмас жоғалтыу, терең қайғы-хәсирет пенен тамамланады.

Қарақалпақ драматургиясында трагедия жанрында жаратылған «Ерназар алакөз» (1927, С.Мажитов), «Бегжап трагедиясы» (1965, П.Тилегенов) «Лейтенант Елмуратов» (1943, Ж.Аймурзаев) «Айгүл Абат» (1946 Ж.Аймурзаев), «Жаралы жүреклер» (1977, К.Рахманов) «Ерназар Алакөз» (1989 А.Уталиев) «Айдос баба» (1992, Т.Алланазаров (Т.Кайыпбергеновтың «Бахытсызлар» романы тийкарында) «Өлим жазасы» (2001, К.Рахманов) хэм т.б драмалық шығармалардың жаратылыу тарихына итибар берилгенде, карақалпақ халқының хәр қыйлы дәуірлерге тән жасау жағдайлары, дәуір шынлығы, дүньяға көзқарасы, қоршаған орталыққа хэм жәмийетке болған мүнәсибеттері трагедиялық түрде өз сәуелеленіуін тапқан.

Драматург К.Рахманов тийкарынан комедия жанрында жазылған драмалық шығармалары менен бәршеге кеңнен мәлим. Лекин оның трагедия, трагикомедия жанрында жаратылған драмалық дәретпелері де жүдә кунлы болып табылады. Оның екінші жер жүзилик урысы темасына

бағышланған, «Жаралы жүреклер» трагедиясында екінші жер жүзилик урыс апатшылығының аянышлы ақыбеттері хакқында сөз етиледі.

К.Рахманов бул драмасында образ жасау, оларға терең философиялық мәни беріу, композиция қуруу шеберліктерине жақсы итибар берген. Сондай-ақ, драмада сюжет фабуласының жетерли екенлиги оның табыссы шығыуына тийкар болған. Драмада унамлы персонажлар Баймурат хэм Кариманың характертері олардың монологлары арқалы ашып беріуге хәрекет етилген. Трагедияның үшінші картинасы Кариманың монологы менен басланады:

«Карима: - Саған не болды екен Баймурат? Еки айға шамаласты, я хат жоқ. Қайларда жүр екенсең, жаным? Соңғы хатыңды жүз ирет оқыған шығарман. Алданышым, жубанышым сол хат. Тағы да оқығым келип тур» [2:22].

Буннан көринип турғанындай, трагедияда екінші жер жүзилик апатшылық себебинен енди ғана турмыс қурып, бир-бирине еле мауқы басылып үлгермеген қаншадан-қанша жас шаңарақлардың тәғдири Баймурат хэм Кариманың тәғдири мысалында көрсетиледи. Драманың бирінші картинасында-ақ трагедиялық элементлер басланады. Бул кексе ғарры Сапар ата менен оның зайыбы Зернегүл апаның диалогында сезиледи:

«Зернегүл:- (дыққатлы) Ғарры!

Сапар ата:- Неуе шабазым?

Зернегүл:- Бир нәрсе айтайын ба?

Сапар ата:- Не бир нәрсе?!

Зернегүл:- Бүгин бир түс көрдим, әжептәуір. Айтпай-ақ қояйын деп едим, Ишиме сыймай баратыр.

Сапар ата:- (итибарсыз) «Түс түлкінің тезегі» деген бабаларымыз. Оның несин қыпсалайсан?

Зернегүл:-Түсімде аспанның бир жағынан булыт па, түгин бе, думан ба, әйтеуір,қап-қара бир нәрсе көтерилди де бизін үйге жакындап келе берди. Мен тамның басында едим.

Сапар ата:-Тамның басында нең бар еди?

Зернегүл:- Токтаса бөлмей... Соннан жаңағы қап-қара бәле дегенім жақынлап келе бергенде, үлкен қус болып шықты. Үйдің қасындағы арба жолда Баймуратым менен Аймуратым ойнап атырған еді.

Сапар ата:- Баймуратың қатын алса да ойнап жүр ме? (кек етип күледі) Түс болғаныңа!

Зернегүл:- Пай шапқылап алдыма шыға бермесе!

Сапар ата:- Изинде Жоллыңа теңгердің-ә, енеғар-дың кемпири!

Зернегүл:- Билмеймен, түсімде екеуі де ойын баласы болып көрінді. Соннан жаңағы қара қус төмен пәлпеллеп келді де Баймуратым менен Аймуратыма пәнже урды. Мен тамның басында тұрғанымды ұмытып, «Айналайындарым, бауырларым!» деп жуырып баратырып, тамнан гүмп етип кулап түстім. Бақырып оянып кетсем, таң саз беріп киятыр екен» [2:5].

К.Рахманов драмаларының тили көркем, хақықат турмыстың тоны, интонациясы менен образлы сөзлерді батыл түрде өз орнында пайдаланады. Драматург халықтың өткір илме ғайыпшы тилине айрықша кеуіл бөледі. Мысалы:

«Бодық:- Сен өйтіп хәкиреңдей берме, ғарры! Еле хеш нәрсе болғаны жоқ. Ақ пенен қараны сен курақым айыратуғын шығармыз!

Сапар ата:-Сен туёе, сениң әкең де ақ, қараның парқын билмейді!

Зернегүл:- Қоя ғой, ғарры, курттай бала менен салғыласыуға уялмайсаң ба?

Сапар ата:-Усы курттай бала ма? Буның менен жаслылар 4-5 баланың әкеси болып отыр. Өзинің жаманлығынан бул қыз ала алмай..

Бодық:- Аўымды қыздырма деймен, ғарры! Ким жаман?! Өзім қызларды кәлемей жүрген. Болмаса, мынау келинің де... (иркилип қалады)

Сапар ата:- Айт жаман! Неге иркилдің?!

Бодық:-Келинің де мениң қатыным болған!!! (Күшли музыка)» [2:9].

Демек, Бодықтың Каримаға қыз ұақтында-ақ нәзери түскен. Лекин оған қолы жете алмағандығынан келиншектің бахытлы турмысын күнлеп, еле де оған сая салғысы келеді. Ишиндегі бекинип жатырған гәзеп усы бир аўыз сөз бенен ишинен атылып шыққанын өзи де билмей қалады.

Пьесада сюжет өз дәуірінің шәраятларынан келип шығып жаратылған хәм оған сәйкес конфликт сайланған.

Солай етип, пьесаның биринши картинасында-ақ, Сапар ата менен аўыл турғыны Аннакул хәм оның баласы Бодық ортасында конфликт элементлери сезиледи. Бул конфликт сюжет раўажланыуы менен шийеленисип барады хәм Кариманың Бодық тәрәпинен аяўсыз өлтирилиуі Сапар атаның шаңарағында аўыр трагедиялық жағдайды келтирип шығарады.

Бодық бул хәрекетлери менен тек ғана Сапар атаның шаңарағына емес, ал өзинің өмирине де бахытсызлық туўдырады. Биринши кәтелиги, ол екінши жер жүзилик урысқа атланарда, әкеси Аннакулдың сөзине ерип, урыс қашқынына айланады. Буннан соң, колхоз баслығы Мәтим мурттың сөзине ерип, Кариманың биймезгил өлиmine себепши болады. Солай етип, өз өмиринде үлкен трагедиялық

Әдебиетлар

1. Баяндиев Т., Уснатов Р. Комедияға жаны қумар драматург. -Нөкис: / «Еркин Қарақалпақстан». № 116. 16-сентябрь. 2017.
2. Рахманов К. Жаралы жүреклер. Трагедиялық драма. Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры архиви. - Нөкис: 1977.
3. Хайдар Мухаммад. Сценарист шеберлиги. -Нөкис: «Билим», 2009.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ драматургиясы ҳақида сўз этилген. Унда Қарақалпақ Давлат академик театрида намоиш этилген К.Рахмановнинг «Жаралы жүреклер» мусикий драмасы ҳақида гап боради. Муаллиф драмадаги образларға талкин беради. Драматургнинг образлар яратишдаги маҳорати мисоллар ёрдамида асосланган.

РЕЗЮМЕ

В статье представляется информация о каракалпакской драматургии. В статье рассказывается о музыкальной драме «Раненные сердца» К.Рахманова которая была поставлена на сцене Каракалпакского государственного академического театра. Автор обсуждает о характерах в драме. На основе примеров из произведения показано мастерство драматурга по созданию персонажей.

SUMMARY

The article presents information about Karakalpak dramaturgy. It tells about the musical drama "Injured hearts" by K.Pakhmanov which was staged at Karakalpak state academic theatre. The author discusses about the characters in the drama. The skill of the dramatist on creating characters are shown with the help of examples.